परीक्षिन्नाटकचक्रम्... १६

卐

॥ वराह-मिहिरम् ॥

卐

रचयिता
पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

卐

॥ वराह-मिहिरम् ॥

卐

रचयिता

पंडित ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्. ए.

प्रकाशक: —

ओगेटि अच्युतराम शास्त्री एम्. ए.

卐

पुस्तक प्राप्तिस्थलम् —

पं. ओगेटि परीक्षित् शर्मा एम्. ए.
जि ७, शिवकीर्ति, घोरपडी,
पुणे ४११ ००१.
महाराष्ट्र (भारत)

卐

सर्वाधिकाराः —
प्रकाशकायत्ताः

卐

मुद्रक: —

मे. शंकरराव राजहंस आणि कंपनी
२०३८, जान महंमद स्ट्रीट, पुणे ४११ ००१.
महाराष्ट्र (भारत)

।। वराह-मिहिरम् ।।

ज्ञानप्रभाभिः सततं ज्वलन्तं । प्रजाक्रियालोकन विश्वनेत्रम् ।
प्रणोदिनं सुप्तजगत्समस्तं । ज्योतिष्पतिं तं मिहिरं नमामि ।।

(नान्द्यन्ते)

चंपा — (गेयमिदं अव्यक्त शब्दैः गुञ्जनं कुर्वन्ती, आदर्शे आत्मानं विलोक्य अलङ्कुर्वन्ती आस्ते)

गीतम् (भैरवी रागे)

रमते कैषा वर्षा तरुणी
वर्षा सिञ्चित गात्री श्यामा
मलयाशानिल ज्वालित कामा
तटिदिव पीता चञ्चल रामा ॥ ध्रु. ॥

(ततः प्रविशति मल्लिका)

(मल्लिकां विलोक्य) सखि नमस्ते एहि उपविश। (इति आसनं दर्शयति)

मल्लिका — (आसने उपविशति)

चंपा — सखि मल्लिके अवसित मण्डनाऽस्मि। अनुपदमेवागच्छामि। किञ्चित्कालमुपविश। आवां मिलित्वा गच्छावः।

मल्लिका — सखि चम्पे, अतिक्रान्तवेला भवति। एतावत्पर्यन्तं त्वं किं करोषि ?

चंपा — सखि सर्वं समाप्तम्। हां कतिघण्टावादन समये नाटकप्रदर्शनं भवति।

मल्लिका — सप्त घण्टावादन समये भविष्यति।

चंपा — किं प्रवेशशुल्कपत्राणि लब्धानि ?

मल्लिका — हां अग्रिमत्वेन लब्धानि ।

चंपा — हंसे मल्लिके, अहं विस्मृतवती, किं नाम नाटकस्य ?

मल्लिका — प्रयोक्ष्यमाणस्य नाटकस्य नाम वराहमिहिरम् ।

चंपा — केन लिखितमिदम् ?

मल्लिका — प्रख्यात महाकविना पण्डित परीक्षित् शर्मणा विलिखितम् ।

चंपा — गीर्वाणान्ध्र भाषा प्रवीणेन परीक्षित् शर्मणा विलिखितम् ।

मल्लिका — हां, किं त्वं जानासि तं महाकविम् ।

चपा — नाहं जानामि । किन्तु तमुद्दिश्य श्रुतं मया ।

मल्लिका — किं श्रुतं त्वया कथय ।

चंपा — अयं महाकविः । अयं संस्कृतभाषायां ललित गीतलहरी इति गेय काव्यं, विंशति सर्गात्मकं यशोधरा महाकाव्यं, अपि च अक्षय गीतरामायणं, सप्तविंशति नाटकचयेन भूषितं परीक्षिन्नाटकचक्रं, अपि च प्रतापराणायनमहाकाव्यं च विलिखितवान् । अयं गीर्वाणान्ध्रभाषा प्रवीणः ।

मल्लिका — अयं सम्यक् गास्यति ।

चंपा — विंशतितमे शताब्दे संस्कृतस्यकृते अयं महत्कार्यं करोति ।

मल्लिका — वेला अतिक्राम्यति सत्वरं अवसित मण्डनाभव ।

चंपा — समाप्तम् । इदं वराहमिहिरंनाम नाटकं चारित्रात्मकं किम् ?

मल्लिका — हां चारित्रात्मकम् । अस्मिन् नाटकचक्रे चतुर्दश पौराणिकानि, षट् चरित्रात्मकानि, सप्त सामाजिक नाटकानि सर्वाणि सप्तविंशति नक्षत्राणीव द्योतन्ते ।

चंपा — अहो आश्चर्यं । अयं कविराक्षसः इव प्रतिभाति मम ।

मल्लिका — मया पठितानि अस्य कवेः सर्वाणि काव्यानि ।

चंपा — सखि, वराहमिहिर नाटकमुद्दिश्य किञ्चित् संग्रहेण श्रावय ।

मल्लिका — सखि, कथां यदि प्रथमतः एव कथयेयं तर्हि ते सम्यक् आस्वाद

योग्यं न भवतीति त्वया एकदा उक्तम्। तस्मात् त्वं प्रत्यक्षं नाटकं विलोक्य रसास्वादस्य सुखमनुभव।

चंपा — हां मम तादशी स्थितिः वर्तते।

मल्लिका — सखि त्वं अतीव चिरयसि। आवयोः संभाषणमेव नाटकायते। सत्वरमेहि गच्छावः।

चंपा — सखि, समाप्तालङ्कारिणी अभवम्। त्वमपि किञ्चित् वदनमण्डलं आदर्शे विलोक्य विदलित लोलालकान् सम्यक् विरचय।

मल्लिका — भवतु नाम। नाहमिच्छुका लोलकान् सम्यक् विरचयितुम्। आधुनिकेषु दिवसेषु लोलालकत्वमेव मधुमण्डनं भवति।

चंपा — भवती अतीव रसिका। एहि गच्छावः। (इति हस्त गोर्णी गृहीत्वा गच्छतः)

(नेपथ्ये वैदिक मन्त्रोच्चारणं भवति)

" शतमानं भवति शतायुः पुरुषः शतेन्द्रिय आयुष्येवेन्द्रिये प्रतितिष्ठति "

(ततः प्रविशति वेत्रहस्तः)

वेत्रहस्तः — सावधानम्। सावधानम्। अम्बरमणि तरणि किरण पुञ्ज समानाः, सकल विद्याप्रवीणाः, नवरत्न मण्डित महायशाः, संस्कृत कविमण्डल विनुत भूमण्डल महायशाः, विक्रमादित्य महाराजाः प्रविशन्ति। सावधानम्। सावधानम्।

(ततः प्रविशति राजा विक्रमादित्यः)

(विक्रमादित्यः सिंहासने उपविशति, एकस्मिन पार्श्वे अमात्यः, अन्यस्मिन् पार्श्वे पुरोहितः ज्योतिषाश्च स्वीयासनेषु उपविशन्ति)

अमात्यः — (उत्थाय) महाराज सर्वग्रहाणां अनुकूलार्थं शान्तिपाठः कर्तव्यः इति मया प्रकल्पितः।

पुरोहितः — महाराज, अहं स्वयं समीपे स्थित्वा सकल ब्राह्मण्यं दश शान्ति पाठार्थं आदिशम्। सर्वमपि यथा शास्त्रं निर्वर्तितम्।

विक्रमादित्यः — अरुण पाठं पठितुं समादिष्टं किम्?

पुरोहितः — महाराज, अरुण पाठं विना अन्य पाठाः निरर्थकाः भवन्ति। तस्मात् अरुण पाठार्थं निष्ठावतः वेदपाठकान् न्ययुजम्।

विक्रमादित्यः — अयि विद्वद्वरेण्याः, मन्त्रिवर्याः, भवतां आशीर्वाद बलेन, वेदमन्त्रोच्चारणेन, सकल नवग्रह पूजया च मे पन्थानः निष्कण्टकाः भवन्तु इति अशास्महे।

पुरोहितः — महाराज सर्वमपि सुखान्ते यथाभीष्टं अवश्यं साधु भविता इति अहमपि भावयित्वा अनवरत वेदघोषार्थं घन जटा पदक्रमान्त वेदाध्यायिनः आदिशम्।

अमात्यः — महाराज मा विचारयन्तु सर्वमपि अस्माकं अनुकूलं भविष्यति। अवश्यं पुत्रोदयवार्ता श्रोष्यन्ति।

विक्रमादित्यः — अयि विप्रोत्तमाः अस्मदीय वंशीयः रघोः पुत्रः श्रीराम-चन्द्रस्य पिता राजा दशरथः पुत्रसंतानार्थं पुत्रकामेष्टिं कारयामास। अन्ततः वीतिहोत्र करुणया पुत्रकामेष्टिमाहात्म्येन पुत्ररत्नैः समलङ्कृतः आसीत्।

अमात्यः — तद्वत् भवन्तः अपि सर्वं यथा शास्त्रं कर्तव्यं अनुष्ठितवन्तः आसन्। मा विचारयन्तु।

पुरोहितः — वेदविहितंकर्म भवद्भिः अनुष्ठितम्। सर्वं साधु भविष्यति। अवश्यं पुत्रोदयः भविष्यति। अत्र अस्मिन् विषये संशयलेशोपि नास्ति।

(सवेगं चन्द्रिका प्रविशति)

चन्द्रिका — (नमस्कृत्य) महाराज राज्ञी छाया पुत्ररत्नमसूत। मातापुत्रौ सक्षेमं स्तः। (इति विनम्रा तिष्ठति)

सर्वे — (एककण्ठेन) परमानन्दः भवति अस्माकम्।

अमात्यः — महाराज अधुना अस्य राजस्य वारसः अस्ति।

पुरोहितः — भवन्तः पुंनाम नरकात् तारिताः।

ज्योतिषाचार्याः — अस्मिन् राज्ये समस्त मङ्गलानि भवन्ति।

विक्रमादित्यः — (आनन्देन) चन्द्रिका, साधु समुदीरितं भवत्या। अनया वार्तया सकल राज्यमपि पुलकितं, पल्लवितं च। अस्मदीय आनन्दस्य नावधिः विद्यते। इदं हारं गृहाण। (इति स्वकण्ठात् हारं विनीय तस्यै क्षिपति)

चन्द्रिका — (हारं गृहीत्वा) धन्यास्मि महाराज। (इति सानन्दं गच्छति)

विक्रमादित्यः — अमात्यवर्य, सर्वेभ्यः कर्मचरिभ्यः सकल उपायनानि, वस्त्र-खण्डानि दुकूलानि, खाद्यपदार्थान्श्च यथेच्छं वितरतु। भवान् गच्छतु।

अमात्यः — यथाऽज्ञापयति देवः। (इति गच्छति)

विक्रमादित्यः — अयि भोः पुरोहिताः भवन्तः, वेदपण्डितान्, संस्कृतज्ञान् पर्याप्त दक्षिणाभिः प्रतर्पयन्तु।

पुरोहितः — भवदीय आज्ञां अवश्यं परिपालयिष्ये। (इति गच्छति)

विक्रमादित्यः — (आनन्देन) कः कोऽत्र भोः।

वेत्रहस्तः — अयमस्मि भोः।

विक्रमादित्यः — मार्गमादिश।

वेत्रहस्तः — इतोइतः महाराज। (इति द्वावपि गच्छतः)

(यवनिका पतति)

* * *

द्वितीयं दृश्यम्

(मञ्जरी गृहं अलंकुर्वन्ती गानगुञ्जनं कुर्वन्ती, बालं डोलायन्ती आस्ते)

गीतम् (चक्रवाक रागे)

पश्य पश्य गगनयान बालचन्द्र भोः
मा पिधेहि शीतकिरण नीरदान्तरे ॥धृ.॥

मञ्जुवक्त्र स्यन्दमान फेनपुञ्ज शोभिनम्
खेलनेन निर्जितं राजनीति राजकम्

लोकनेन सर्व हृदय भावहरण पाटवम्
पश्य पश्य चन्द्र भोः बालभाव चञ्चलम् १

आनने नितान्त चलन काकपक्षकम्
पौरुषे धिक्कृतं सकल राजवर्गकम्
मन्द हास शोभमान भारतीय गौरवम्
बालभाव निर्जितं बालचन्द्र कीर्तनम् २

डोलिका मृदुलपवन सौख्यशायिनम्
स्तन्यपान सक्तचित्त मधुर क्रन्दनम्
मातृहृदय भावशान्ति मलयचन्दनम्
गानमधुर भावमत्त सुप्तनन्दनम् ३

भूमिभस्म लसितदेह शैवबालकम्
हसित पुष्पराग लिप्त मृदुल रम्यदेहिनम्
मातृहृदय गहनभावनोर्मि राजहंसकम्
नयनकुमुद सत्वदान शीतकिरण भासुरम् ४

शिवप्रताप कृष्णराय पादचारिणम्
ईक्षणे नितान्तदीप्त भारतीय दृक्पथम्
आग्रहे कुमारभाव दर्शिनं कुमारकम्
पश्य भो भावि भरतराज्य शासकम् ५

पल्लवी — (गानं शृण्वन्ती शिरः कम्पनं कुर्वन्ती प्रविशति, गीतावसाने) साधु गीतं मञ्जरि। (इति करतल ध्वनिं करोति)

मंजरी — हञ्जे पल्लवि ! कथं भवति हठात् आगतासि ?

पल्लवी — त्वमेव भावय कथं आगतास्मीति।

मंजरी — (पल्लवीं नखशिखपर्यन्तं विलोक्य) पल्लवकुड्मलपुष्पफलसहित पूजाभाजनेन कुत्रापि गच्छन्ती त्वं कथं अत्र अधुना समागतासि ?

पल्लवी —- भवती सर्वदा अन्येषां कर्मणि दत्तदृष्टिः भवसि। किन्तु स्वकीय विषयमुद्दिश्य न किमपि भणासि।

मंजरी — पल्लवि, मया कतिवारं उक्तं, अन्यान् उत अन्याः न किमपि पृच्छ, विषय स्वीकरणे प्रयत्नशीली मा भवेति।

पल्लवी — हञ्जे, अधुना किं जातम्। एवं विचारणे कोऽयं अपराधः मया कृतः।

मंजरी — अपराधः कृतः इति नाहं भणामि। किन्तु अन्ये किं कुर्वन्तीति ज्ञातुं यः प्रयत्नः क्रियते सः अयोग्यः, इति मे अभिप्रायः।

पल्लवी — भवतु। किमर्थं त्वं सम्यक् स्वात्मानं अलङकृत्य फलपुष्प संभार-वाहिनी असि।

मंजरी — (विहस्य) जगति स्त्रीणां अन्य स्त्रीणां सौन्दर्यादिकं अलङ्करणादिकं विलोक्य सहनं न भवति।

पल्लवी — सखि, कथं संभाषणं कर्तव्यं त्वमेव मां शाधि।

मंजरी — अधुना समयाभावात् नाहं वक्तुं समर्थास्मि यत्किमपि।

पल्लवी — किं भवती अतीव कार्यलग्नासि।

मंजरी — हां कार्यमग्नास्मि श्रृणु। विक्रमादित्य महाराजस्य पत्नी छाया पुत्रम सूतोति वार्ता सर्व लोक श्रवणेन्द्रियं गता। सर्वेऽपि सानंदं सोत्साहं नगरीं अलंचक्रुः। नाहं जाने भवती कस्मिन् प्रपञ्चे वससीति।

पल्लवी — किं कुर्या गृहं विसृज्य अहं कुत्रापि नागच्छामि। कयापि न भाषयामि। तस्मात् किं वृत्तं कथं वृत्तं इति विषय जिज्ञासा अधिका भवति।

मंजरी — जानामि ते चित्तवृत्तिम्। त्वं मयि क्रुत्था माभव।

पल्लवी — अधुना त्वं भण, किं भणितव्यम्।

मंजरी — तस्मात् बालकस्य नामकरणाख्यं कर्म अद्य भविता। तस्मात् तत् वैभवं द्रष्टुं प्रस्थितास्मि।

पल्लवी — अतीव परमानन्दो जातः पौराणाम्। सर्वोऽपि पौरः विक्रमादित्य राजामुद्दिश्यैव चिन्तयन् आस्ते तदनन्तरं कोवा अस्य राजस्य राजा भविष्यतीति।

मंजरी — बहु कालानन्तरं सुवार्ता श्रुता सर्वैरपि।

पल्लवी — अहमपि त्वया साकं नामकरणाख्यं कर्म द्रष्टुं समागच्छेयम्।

मंजरी — त्वं एतावत्पर्यन्तं स्नानमपि न कृतासि। त्वया साकं गमनं मे विलम्बस्य हेतुः भविष्यति।

पल्लवी — त्वं यथार्थं कथिताऽसि। त्वं प्रथमतः गच्छ, अहं सावकाशं आगच्छेयम्।

मंजरी — त्वमपि फलपुष्प उपायनैस्सहिता एहि।

पल्लवी — हां अवश्यं अहं स्नात्वा सज्जितवेषा त्वां मध्ये मार्गं मिलिष्ये, उत राजगृहे मिलिष्ये।

मंजरी — अहं गच्छामि।

पल्लवी — हां गच्छ। अहं मम कुटुम्बेन सार्धं आगच्छेयम्।

मंजरी — नमस्ते। (इति निष्क्रान्ता)

(ततः प्रविशति चण्डवर्मा)

चण्डवर्मा — (सन्तोषम्) हञ्जे, किं श्रुतं त्वया यत् विक्रमादित्यराजस्य पत्नी छाया पुत्ररत्नमसूतेति।

पल्लवी — हां श्रुतं मया अधुनैव।

चण्डवर्मा — कथं श्रुतं, केन कथितम्।

पल्लवी — अधुना मे मैत्रिणी मञ्जरी समागता।

चण्डवर्मा — सा कुत्र गतवती अधुना।

पल्लवी — सा विक्रमादित्यस्य पुत्रस्य नामकरणाख्यं कर्म द्रष्टुं गतवती।

चण्डवर्मा — किं त्वया नगतं तया सार्थम्।

पल्लवी — न गतम्।

चण्डवर्मा — साधु कृतम् भवत्या।

पल्लवी — अहं गृहकर्मणि व्यापृतचित्ताऽस्मि। सर्वं विधाय गमने विलम्बो भविष्यति इति अहं तां अकथयम् त्वमेकाकी गच्छेति।

चण्डवर्मा — साधु कृतं भवता। हञ्जे श्रृणु। राजा विक्रमादित्यः पुत्रसंतानार्थं बहुविधं यागान् विधाय वैदिक कर्मानुसारेण ब्राह्मणेभ्यः दक्षिणादिकं वितीर्य, सभक्तिकं सूर्यदेवं प्रार्थयामास। तस्मात् तस्य पुत्ररत्नमजायत इति लोकः कथयति।

पल्लवी — तत् सत्यमेव। प्राचीन परम्परालग्न चेतसां सर्वं प्रार्थनया वेदकर्मानुष्ठानेन भवति।

चण्डवर्मा — देवभक्त्या असाध्यं साध्यं भविष्यति।

पल्लवी — तस्मात् अहं वच्मि। त्वं आस्तिको भव। वेदजपूको भव। प्राचीन संस्कृत्याः मान्यतां देहि। यदि एवं क्रियते तर्हि वयमपि राजोपमाः भविष्यामः।

चण्डवर्मा — त्वं किं भावयसि यत् अहं नास्तिकः इति।

पल्लवी — नाहं तथा भावयामि। किन्तु अधिक श्रद्धा परम्परायां भवितव्या इति केवलं भावयामि।

चण्डवर्मा — साधु, अधुनैव आवामपि नामकरणाख्यं कर्म द्रष्टुं गच्छावः। त्वं सज्जी भव। (इति अन्तः प्रविशति)

पल्लवी — (डोलिका समीपं गत्वा, पुत्रं पश्यन्ती) कदा मम पुत्रः वर्धमानो भविष्यति। कदा देशे एकः राजा भविष्यति। कदा अस्माकं परमानन्दः भविष्यति। देव त्वमेव सर्वरक्षकोऽसि, तुभ्यं नमः। (इति नमस्करोति)

(यवनिका पतति)

* * *

तृतीयं दृश्यम्

(विक्रमादित्यराजः सिंहासने उपविशति, सर्वे ज्योतिषविद्या पण्डिताः स्वीय स्थानेषु उपविष्टाः सन्ति)

विक्रमादित्यः — अयि भोः ज्योतिषाचार्यवर्याः एतावत्पर्यन्तं वैदिकपद्धत्या अन्नप्राशनपर्यन्तं सर्वसंस्काराः परिपूर्तिं गताः।

प्रथमः — महाराजानां वैदिकपद्धत्यां कीदृशी गाढ भक्तिः विद्यते सा एभिः संस्कारकार्यकलापैः केवलं ज्ञायते।

द्वितीयः —राजानः देशसंस्कृतिं देशसाम्प्रदायं वैदिक धर्मप्रचारं च कारयन्ति। यदि महाराजानः अस्य धर्मस्यकृते अनवरत दीक्षया कर्म न कुर्युः भारतीय संस्कृतिः दिवंगता भवेत्।

तृतीयः — भारतदेशे संस्कृतिः राजश्रिता अजीवत्, जीवति, जीविष्यती च।

विक्रमादित्यः —नहि केवलं राज्ञां धर्मः संस्कृति रक्षणम्। संस्कृति रक्षणं सर्व भारतीयानांजन्म संक्रामित कर्तव्यं भवति। वेषभूषाः गच्छन्तु परिवर्तनाम्। पानशन विषये भवतु वैविध्यं, किन्तु पञ्चदश कर्मणां संस्कार विशेषाः सर्वभारतीयैः अवश्यं परिपालनीयाः। अयमेव भारतीयानां सांप्रदायः। अयि भोः पण्डितवर्याः शृण्वन्तु भवन्तः। मे चिरंजीविनः जन्मपत्रिकां विलिख्य तस्य भविष्यत् च विलिख्य कथयन्तु भवन्तः।

प्रथमः — महाराज यदा पुत्रोदयः संजातः तदा अनुपदमेव मया जन्मपत्रिका विलिखिता। ममाभिप्रायानुसारं इयं पत्रिका महाराज लक्षण समंचिता भाति।

द्वितीयः — महाराज, मयापि बालकस्य जन्मपत्रिका विलिखिता। ममाभिप्रायानुसारं अस्य जीवितं बहु चित्रितमिव प्रतिभाति।

तृतीयः — मदीय भावनानुसारेण अयं तुलालग्न संजातः। तस्मात् न्यायेन राज्यं पालयिष्यति। किन्तु अंगारक बाधा विद्यते। तदर्थं शान्तिः करणीया इति मे प्रतिभाति।

प्रथमः — शान्तिः सर्वदा शुभसूचका भवति।

द्वितीयः — अधिकस्य अधिकं फलम्।

तृतीयः — अयं बालः अल्पेवयसि युवराजा शासकश्च भविता।

विक्रमादित्यः — अयि भोः ज्योतिषाचार्यवर्याः, एकजन्मपत्रिकाविषये सर्वेषां मतानि वैविध्यानि कथं भवन्ति।

(ततः प्रविशति दौवारिकः)

दौवारिकः — (नामित पूर्वकायः वेत्रमण्डित दक्षिणहस्त नमस्कृत्य) महा. राज, द्वारि तिष्ठन्ति मिहिराचार्यवर्याः, तत्र भवतां दर्शनाभिलाषी ।

विक्रमादित्यः — अहो मे भाग्यम् । ज्योतिषाचार्यवर्याः मिहिर पण्डिताः द्वारि तिष्ठन्ति । विना आलस्यं तान् प्रवेशय ।

दौवारिकः — यथाज्ञापयति देवः । (इति निर्गच्छति)

(ततः प्रविशति मिहिरः । सर्वे उत्तिष्ठन्ति मिहिराचार्याय स्वागतं व्याहरन्ति)

विक्रमादित्यः — अयि मिहिर पण्डितवर्याः । नमोवाकं विदध्महे ।

मिहिरः — स्वस्ति भवते । आचन्द्रतारार्कं ते कीर्तिः राजतु भूतले ।

विक्रमादित्यः — उपविशतु भवान् । (इति आसनं दर्शयति ।

मिहिरः — (आसने उपविशति) राजन् बहुकालानन्तरं सुतमुखकमल दर्शनसुखं भवतां सम्प्राप्तं इति मे मनः निस्सीमानन्दं भजते ।

विक्रमादित्यः — तत्र भवतां विदुषां आशीर्वाद बलोऽयम् ।

प्रथमः — अवश्यं तत्र भवतां आशीर्वादोऽयम् ।

द्वितीयः — प्रथमतः भवद्भिः समुदीरितं यत् पुत्रदर्शनसुखमनुभविष्यति राजा इति ।

तृतीयः — जगति सर्वं दैवप्रेरणया महापुरुषाणां आशीर्वाद बलेन च भवति ।

विक्रमादित्यः — अत्र अस्माकं सुतस्य भविष्यत्कालमुद्दिश्य चर्चा समजनि ।

मिहिरः — अधुना अयं शिशुः । अस्य भविष्यत्कालमुद्दिश्य चर्चाकुतः ।

विक्रमादित्यः — भवतां भाषणं मे अवगाहनं न भवति ।

मिहिरः — शिशूनां भविष्यत् कालमुद्दिश्य न द्रष्टव्यं इति शास्त्रप्रमाणं विद्यते ।

विक्रमादित्यः — तत् प्रमाणं राज्ञां बाधकं न भवति ।

मिहिरः — भवता प्रोक्तं अङ्गीकरोमि । किन्तु लोकविषयं अहं ब्रवीमि । शास्त्रात् साम्प्रदायः बलवत्तरः इति मे अभिप्रायः ।

विक्रमादित्यः — भवतु नाम। तत्र भवन्तः कुमारस्य पत्रिकां पश्यन्तु इति ममादेशः।

प्रथमः — बालस्य पत्रिका महाराजलक्षणसमञ्चिता इति मया विचार्य भणितम्।

द्वितीयः — बालस्य पत्रिका बहुळानिष्ट समञ्चिता इति मया संसूचिता अस्मिन् विषये भवद्भिः परिशील्य वक्तव्यमिति मे विज्ञप्तिः।

तृतीयः — अयंतु तुलालग्न संभूतः। तस्मात् न्याय्येन राज्यं पालयिष्यति इति मया प्रपञ्चितम्।

मिहिरः — अस्मिन् विषये मम वक्तव्यं न किञ्चिदप्यस्ति।

विक्रमादित्यः — भवन्तः ज्योतिषाचार्यवर्याः। तस्मात् युष्माभिः यदुच्यते तत् अन्तिमं वाक्यं भवति। अयि भोः मिहिराचार्याः कथयन्तु बालकस्य भविष्यत् कथं भासते इति।

प्रथमः — (उत्थाय पत्रिकां मिहिराय ददाति, मिहिरः गृह्णाति)

मिहिरः — (उर्ध्वं विलोक्य हस्ताङ्गुलीभिः गणनां विधाय) महाराज अयं अवश्यं महाराजलक्षणोपेतः।

प्रथमः — महाराज, श्रुतं भवद्भिः यत् मया कथितं तदेव कथ्यते मिहिराचार्य वर्यैः। मम शास्त्रदृष्टिः अकुण्ठिता भाति।

विक्रमादित्यः — जानाम्यहं यत् मे सभायां पण्डिताः क्षुण्ण शास्त्राभ्यासकाः इति।

तृतीयः — मयाऽपि सुविचार्य उक्तं अयं तुलालग्न संभूतः न्यायपालने दक्षः इति च।

विक्रमादित्यः — सर्वैऽरपि किञ्चित् न्यूनाधिक्येन एकमतं प्रतिपादितम्। तस्मात् अहं युष्मादृशानां पण्डितानां मण्डलेन सप्तर्षिमण्डल विराजित राजमण्डलमिव विराजे। (हठात् मिहिराचार्यं विलोक्य) अयि मिहिराचार्यवर्यः किं भवन्तः विचारयन्ति। किमध्यधिकं वक्तुं उद्यताः किम्? विनावरोधं कथयन्तु भवन्तः।

मिहिरः — महाराज, अयं बालः (इति मौनं अवलम्बते)

विक्रमादित्यः — कथयन्तु भवन्तः, अयं बालः भाग्यवानिति।

प्रथमः — मिहिराचार्याणां रसनायां शनिः वर्तते।

तृतीयः — तस्मात् मिहिराचार्याः भाषणे दरिद्राः भवन्ति।

विक्रमादित्यः —- मिहिराचार्य कथयतु भवान्।

मिहिरः — अयं अल्पायुष्कः भवति।

विक्रमादित्यः — (आश्चर्येण) किं भण्यते भवद्भिः।

मिहिरः — सत्यं भण्यते महाराज। अयं पञ्चवयस्कः यदा भवति तदा वराहेण व्यापादितः भविष्यति, इति जन्मकुण्डली प्रत्यक्षं भणति।

विक्रमादित्यः — मिहिराचार्य। सम्यक् गणितं कृतं किम्? पुनः एकवारं गणयतु भवान्।

मिहिरः — महाराज, मे वाक्यं वेदवाक्यं भवति। यथा मम मित्रं भणति यत् मम रसनायां शनिः वर्तते इति तत् सत्यमेव। अहं न किमपि भणामि कदापि। यदि यत् किमपि भणामि आलोच्य भणामि। यदुच्यते तत् सत्यं भवति। मम वाक्सरणिः एतादृशी।

विक्रमादित्यः — मिहिराचार्यवर्य। भवान् भवदीय पाण्डित्येन दर्पितोऽस्ति। यत एते कथयन्ति तत् नेति भवान् कथयति। स्वीय प्रतिभया भवदीय प्रतिमां स्थापयितुं भवन्तः कृत प्रयत्नाः भवन्ति। अधुना अवगतं मया। एते सर्वे जन्मपत्रिका साधु वर्तते इति कथयन्ति। भवान् स्वोपज्ञां प्रकटीकर्तुं बालः अल्पायुष्कः इति कथयति। अयं ते गर्वभावः। भवान् मम राज्ये स्थातुं नार्हति अपेहि मम सम्मुखात्। राजमर्यादां न भवान् जानाति।

मिहिरः — महाराज, महयं कृत्धो मा भवतु भवान्। असत्य कथनेन किं मे भवति। यत् मया कथितं तत् सत्यं भविता।

विक्रमादित्यः — मिहिर, अहं सर्वेभ्यः पण्डितेभ्यः श्रेष्ठतमः पण्डितप्रकाण्डः इति कथयितुं त्वं प्रयतसे इति जानाम्यहम्।

मिहिरः - कालक्रमेण मे ज्योतिषनिर्णयानुसारं न कोऽपि हानिः भवति, तदा भवन्तः मां निन्दन्तु इति अहं भणामि।

विक्रमादित्यः — अनन्तरं कथं अधुनैवाहं निर्णयिष्यामि। अयि भोः ज्योतिषाचार्यवर्याः युष्मदीय प्रज्ञया आनन्दितः अस्मि। अहं सुफलार्हा क्षेत्रेन्दिरां, गृहं सवत्सधेनु सहस्रं दानं करोमि। गच्छन्तु भवन्तः। मिहिराचार्य भवता प्रतिपादितं अस्माकं अतिशय दुःखदायकं। अपिच त्रयाणां ज्योतिषचार्याणां अपेक्ष्या भवान् भवतः धीचातुर्यं दर्शयितुं पाण्डित्यगर्वेण अब्रवीत्। तस्मात् मे दानं तव देशबहिष्कारः एव।

मिहिरः — (उत्थाय) महाराज मया सत्यमुदीरितं ज्योतिषशास्त्रप्रमाणम्। स्वार्थाय न किमपि भणितं मया। मे पाण्डित्य प्रकटनाय कृतमिति भवद्भिः उदीरितं तत् असंगतं असंबद्धम्। भवतां आज्ञा शिरोधर्या मया। किन्तु बहुकालानन्तरं भवान् पश्चात्तापेन अशान्ति प्राप्य मम नाम संस्मरन् मदर्थं दत्तजीवनः सत्येन उन्मीलित लोचनः भविष्यति।

विक्रमादित्यः — मिहिर, भवान् पयोमुख विषकुम्भः। अपेहि मम सम्मुखात्। कः कोऽत्र भोः।

प्रतिहारी — (प्रविश्य) एषोऽस्मि देवः। (इति नामित पूर्वकायः भवति)

विक्रमादित्यः — मिहिरं अस्मात् प्रदेशात् बहिः निष्कासय।

मिहिरः — महाराज श्रृणु मे अन्तिमं वचः। अहं ब्राह्मणः मे राज्याभिलाषा नास्ति। नाहं सुखलोलुपः अस्मि। अहं वने तप्तुं गच्छामि। यदि मम उपस्थितिः आवश्यकी भवति तर्हि मे वार्ता प्रेषयन्तु। श्रृणु महाराज। मे वचनं असत्यं न भवति। मे वाक्षु पवित्रताऽस्ति। तस्मात् मया यत् कथितं तत् अवश्यं भवतीति मे मतिः। स्वस्ति भवते।

विक्रमादित्यः — अलं स्वकुच मर्दनेन। अपसर। (इति उच्चैः आदिशति)

(मिहिरः प्रतीहारिणा सार्धंनिर्गच्छति)

(यवनिका पतति)

* * *

चतुर्थं दृश्यम्

(ग्रामे त्वटवृक्षस्य छायायां एकस्यां वितर्दिकायां त्रयः ग्रीमीणाः लवित्रयष्टि खनित्रैः युताः उपविश्य अन्योन्यं भाषयन्तः आसन्)

यष्टिकः — महाराजः अतीव धर्मात्मा। साम्प्रदायानुवादी। वेदब्राह्मण गोपरिपालकः। कथं मिहिराचार्यान् देशवहिष्कारं अकुर्वन् इति मे प्रश्नः।

लवित्रकः — ते देशरक्षकाः राजानः। तेषां निश्चयः अप्रतिहतः भवति। ते साधुमसाधुं। असाधुं साधुं कुर्वन्ति तेषां सिंहासन रक्षणाय। तस्मात् प्रोक्तं खलु स्मृति कर्तृभिः यत् राज्यान्ते नरकं ध्रुवम्। इति।

खनित्रकः — अस्मदीय प्राचीन स्मृति कर्तारः अनुभवज्ञाः सर्वमपि अनुभवपुर्वकं अवोचन्। वयमेव मूर्खाः पण्डितं मन्यमानाः।

खनित्रकः — वैदिक साम्प्रदायानुसारिणम्, ज्योतिश्चार्येषु उत्तमं सत्यवादिनं विरागिणं, भौतिक सुखानभिज्ञं मिहिराचार्यं, देश बहिष्कारमकरोत् राजा। तस्मात् ममापि संतापः भवति।

यष्टिकः — अस्मिन् विषये राज्ञांर्मतिः अकरणीयकर्मणि प्रवर्तिता। ते मिहिराः शास्त्रप्रामाणं धृत्वा कुमारस्य भविष्यत् उक्तवन्तः न तु कापटयभावेन। अस्मिन् विषये क्रोधस्य स्थानमेव न भवति।

लवित्रकः — राजानः मत्सरग्रस्ताः। ते सर्वदा स्वार्थाय अकरणीयं करिष्यन्ति। ते गोमुखव्याघ्राः भवन्ति। शृणु, बहुकाऽलानन्तरं तेषां सुतमुखदर्शनानन्दः आंसीत्। सर्वेऽपि ज्योतिषाचार्याः यथापत्रिकां स्वीयमतं प्रपञ्चिताः आसन्। तद्वत् मिहिरोऽपि स्वीयमतं प्रकटी चकार। तस्य देशवहिष्कारः अयुक्तः इति सर्वेषामपि अभिप्रायः।

खनित्रकः — मिहिराचार्योऽपि स्वीय भावनां विनाकापटयभावं प्रकटी चकार। अयं आचार्यः किञ्चित् अलौकिकः। परमानस भावनानभिज्ञः। मनसि यत् स्फुरितं तत् सर्वं प्रकटीकृत्य, अकारणेन देशवहिष्कृतः आसीत्।

यष्टिकः — अन्ततः मम भावना एवमस्ति, राज्ञा सहसा कर्म कृतमिति।

पुत्रस्य मरणं भविता इति श्रुत्वा आत्मानं संयामितुं अशक्तो भूत्वा एवं दिदेश इति मे मतिः ।

लवित्रकः — यदि राजा एवं करिष्यति तर्हि कोऽन्यः धर्मरक्षकः भविष्यति इति प्रश्नः ।

खनित्रकः — राजा पश्चात्ततः तं मिहिरं पुनः समाह्वयिष्यतीति मे प्रतिभाति ।

यष्टिकः — एवं भवितुं शक्यं भवति । किन्तु एकदा अवमानितः मिहिराचार्यः प्रत्यागमनं अङ्गीकरिष्यति किं इति अन्यः प्रश्नः ।

लवित्रकः — मिहिरस्य प्रत्यागमनं अनुपदं न भविष्यति ।

खनित्रकः — अधुना देशे वर्तमान परिस्थितयः सर्वेषामपि असौख्यदायकाः भवन्ति ।

यष्टिकः — अस्मदीय भाषणं यः कोऽपि श्रुत्वा राज्ञे यदि निवेदयति तर्हि अस्माकमपि मिहिरस्थितिः भविष्यति ।

लवित्रकः — अस्माकं मिहिरदशा न भवति ।

खनित्रकः — तथ्यमेवोक्तं । अस्माकं मिहिरदशा न भवति । किन्तु यदि भविष्यति यत्किमपि तद् मरणमेव भविष्यति ।

यष्टिकः — अस्मिन् विषये न निर्णेतारः भवामः ।

लवित्रकः — कालः एव निर्णायकः भविष्यति ।

खनित्रकः — यत् भविष्यति तदेव भविष्यति । पिष्टपेषणं किमर्थम् ? इतः परं अस्माकं भाषणं न योग्यं भवति । गच्छामः वयं कार्यकरणाय । गत जलसेतु बन्धनं किमर्थम् ? उत्तिष्ठन्तु, आगच्छन्तु, गमिष्यामः । (इत्युत्थाय उष्णीषबन्धनादिकं विधाय स्वीयस्वीय वस्तुचयं गृहीत्वा गच्छन्ति) अयि मित्रवर्याः एतत् विषयमुद्दिश्य न पि भाषणीयं विद्यते । नमांसि । (सर्वेपि) नमांसि । (इति गच्छन्ति)

(यवनिका पतति)

* * *

पंचमं दृश्यम्

(विक्रमादित्यः सिंहासने उपविष्टः, मन्त्रि पुरोहितौ: पार्श्वस्थ आसनयोः उपविष्टौ ।)

विक्रमादित्यः — अमात्य, अयं मे चिरंजीवः धनुंजयः समाप्तपञ्चवर्षीयः संजातः, अस्य अक्षराभ्यासः करणीयः अस्ति ।

अमात्यः — हां सत्यमेव करणीयः विद्यते शुभमुहूर्ते ।

विक्रमादित्यः — अमात्य, अद्य प्रभृति शुभदिवसाः, अशुभ दिवसाश्च न भवन्ति मे करणीयेषु समारम्भेषु । विश्वकर्मणः सृष्टयां सर्वं मङ्गलात्मकं भाति मे ।

अमात्यः — भवता उदीरितं सत्यमेव राजन्, किन्तु भारतीय सांप्रदायस्तु शुभाऽशुभ कर्मपरीतः अस्ति । तस्मात् भवन्तः देशरक्षकाः, अस्मदीय परम्परानुयायिनः, ईदृशी भावना भवतां न योग्या, शोभना च भवति ।

विक्रमादित्यः — न मे विद्यते विश्वासः अस्मिन् ज्योतिषे ।

अमात्यः — महाराज, विश्वासः अस्तिवा नवा नायं विषयः । सर्वथा राजभिः महापुरुषैः, प्रजाभिः, परम्परा परिपालनीया रक्षणीयाच । वयं गमिष्यामः किन्तु परम्परा न भ्रष्टा भवति । अवश्यं ऋषीणां मार्गः आदेशश्च अङ्गीकार्यौ भवतः राजन् । भवान् एकवारं स्मरस्व रघुवंशीयान् । एतावत्पयन्तं सर्वोऽपि लोकः तान् कीर्तयति ।

विक्रमादित्यः — अमात्य, भवता भणितं श्रुतम् । त्वमेव सर्वं कारय ।

अमात्यः — अयि पुरोधसाः, धनुञ्जयाय अद्यैव अक्षराभ्यासं कुर्वन्तु भवन्तः शुभवेळायाम् ।

पुरोहितः — अमात्य अद्य षष्ठी । विद्यारम्भे शुभाषष्ठी । इति शास्त्रं । तस्मात् अद्यैव अक्षराभ्यासः भविष्यति ।

अमात्यः — भवन्तः गत्वा सर्व व्यवस्थां कुर्वन्तु । राजानः समागमिष्यन्ति ।

विक्रमादित्यः — अमात्य, मिहिरः अद्य मे मनसि प्रशान्तात्मा भूत्वा वने तपस्यन् इव चित्रितः प्रतिभाति ।

अमात्यः — प्रभो अयं मिहिरः धर्मानुयायी, मोक्षकांङ्क्षी च।

विक्रमादित्यः — मिहिरस्य वाचि शक्तिः विद्यते किम्?

अमात्यः — अयं ज्योतिषशास्त्र पारंगतः। नाहं किमपि वक्तुं समर्थः अस्मिन् विषये। किंतु अयं प्रभावशाली।

विक्रमादित्यः — अद्य बालस्य पञ्चवर्षाणि व्यतितानि भविष्यन्ति।

अमात्यः — मिहिराचार्येण सूचितं यत् तत् अवश्यं अस्माभिः सावधानतया अनुपालनीयम् विद्यते।

विक्रमादित्यः — अन्ये ज्योतिषाचार्याः बालमुद्दिश्य, तस्य भवितव्यमुद्दिश्य सम्यगवोचन् किन्तु मिहिरः स्वप्रज्ञां प्रदर्शयितुं अन्यथा अशुभं प्राकटयत्।

अमात्यः — महाराज तथा न भणितव्यम्। भवतां एकपुत्रविषये एतादृशी कुशङ्का भवति। विचार्यमाणे, अन्ये ये पण्डिताः विद्यन्ते ते भवद्भ्यः धनकनकवाहन वस्तुचयं भूखण्डं च प्राप्तुं एवं अवोचन्। किन्तु अयं मिहिराचार्यः फलकाङ्क्षी नहि। सः ज्योतिष सिद्धान्त स्थापनार्थं केवलं जीवति इति मे मतिः।

विक्रमादियः — विचार्यमाणे तथैव ममापि प्रतिभाति।

अमात्य! — तस्मात् कुमार रक्षणे व्यवस्था कर्तव्या।

विक्रमादित्यः — अयं बालः कुत्रापि गन्तुं न क्षमः। वराहस्य नगरप्रवेशः असंभवः। कथं एनं वराहः हनिष्यति? तस्मात् मे शङ्का भवति तस्य ज्योतिषे।

अमात्यः — तस्मादेव ममापि शङ्का भवति। अवश्यं यत् किमपि भविष्यति। न वयं वक्तुं शक्ष्यामः घटनाऽघटनामुद्दिश्य। पुरा राजा परीक्षित् एतादृशीमेवावस्थां अन्वभूत्।-तस्मात् ब्राह्मण वचनं व्यर्थं न भवति। ब्राह्मणानां वाक्षु शक्तिः विद्यते। तस्मात् सावधानतया प्रवर्तितव्यं इति ममाभिप्रायः।

विक्रमादित्यः — भवता समुदीरितं सत्यमेव। किन्तु सर्वेषां ब्राह्मणानां वाक्षु शक्तिः न भवति।

अमात्यः — अहं विद्यमान परम्परामुद्दिश्य अवोचम्। अत्र किमपि अस्मिन् विषये अनिर्वचनीयं गोप्यं वर्तते इति मे प्रतिभाति। अयं सत्यवान्, निष्ठावान् पवित्रवान् ब्राह्मणः। तस्मात् अश्रद्धा न कर्तव्या इति ममाभिप्रायः।

विक्रमादित्यः — नास्मिन् विषये भीतिः विद्यते।

अमात्यः — शतधा रक्षणा कर्तव्या अस्माभिः। यदा कदापि यस्मिन् कस्मिन् समये वराहः पत्तनं प्रवेक्ष्यति।

विक्रमादित्यः — अमात्य, अद्य प्रभृति सकलराज्य रक्षकभटैः सावधानतया प्रवर्तितव्यमिति, राजधान्यां हिंस्र जन्तूनां प्रवेशः यथा न भवति तथा सर्वे उपायाः कर्तव्याः इति, जागृदवस्थायां सर्वमपि पत्तनं स्थातव्यमिति घोषणां कारयन्तु भवन्तः।

अमात्यः — तथैव सर्वं कारयिष्यामि। अद्य प्रभृति कुमारं, प्रासादाग्रे चरमतले संस्थाप्य तं सर्वराजलक्षणचिन्हितेन वस्तुचयेन समलंङकृत्य ध्वजस्तम्भमधः सिंहासने उपवेशयामः।

विक्रमादित्यः — तथैव कुर्वन्तु। (इत्युत्थाय गच्छति, अमात्यः अपि गच्छति)

(यवनिका पतति)

*   *   *

षष्ठं दृश्यम्

(पल्लविनी गृहे कर्मकुर्वन्ती आस्ते, ततः प्रविशति चन्द्रिका)

चन्द्रिका — हञ्जे पल्लविनी किं श्रुतं भवत्या ?

पल्लविनी — किमिति।

चन्द्रिका — विक्रमादित्यपुत्रस्य धनुञ्जयस्य मरणमुद्दिश्य।

पल्लविनी — किं ब्रवीषित्वम्।

चन्द्रिका — सत्यं ब्रवीमि।

पल्लविनी — बत ! कथं अल्पे वयसि मरणम्।

चन्द्रिका: —- कथयामि श्रुणु।

पल्लविनी — अवहितास्मि। अमूलाग्रं कथय।

चन्द्रिका — धनुंजयजननानन्तरं राजा विक्रमादित्यः कुमारस्य जन्मपत्रिकां द्रष्टुं सर्वज्योतिषाचार्यान् आदिदेश। सर्वे ज्योतिषाचार्यः पुत्रकस्य जन्मपत्रिकां विलोक्य समीचीनं साधु इति अब्रुवन्। किन्तु तेषां सिद्धान्तं अनङ्गीकृत्य कुमारस्य मरणं एकेन वराहेण पञ्चमेवयसि भविष्यतीति मिहिराचार्याः उद्घोषयन्।

पल्लविनी — बत, एवं भविष्यति ? ततः।

चन्द्रिका — ततः विक्रमादित्यः अतीव क्रुद्धः मिहिराचार्यं देशात् बहिष्कृतवान्।

पल्लविनी — शान्तं पापम्। मिहिराचार्याणां कष्टदशा संप्राप्ता।

चन्द्रिका — तदा मिहिराचार्याः अयि भोः महाराज मया यत् कथितं तत् सत्यं भविष्यति। अहं भवदीय आज्ञां पालयिष्यामि। किन्तु शृण्वन्तु भवन्तः, यदि मदीय सहायमपेक्ष्यते तर्हि मह्यं वार्तां प्रेषयन्तु, अहं अवश्यं भवतः समीपमागमिष्यामि। इति राज्ञे स्वस्ति वाचकं उद्गीर्य वनं गताः।

पल्लविनी — तदानीं किमभूत्।

चन्द्रिका — तदानीं राजा अतीव चिन्ताग्रस्तः धनुञ्जयस्य रक्षणाय सर्व प्रयत्नाः करणीयाः इति सकल सैन्यं आदिदेश।

पल्लविनी — तदा ते किमकुर्वन्।

चन्द्रिका — तदा सर्वे सैनिकाः तं धनुञ्जयं सौधोपरि चरमतले सर्वां सौख्यमयीं व्यवस्थां विधाय वराहलाञ्छनविराजितध्वजपटं ध्वजस्तम्भे आविष्कृत्य, तस्य ध्वजस्य समीपे बालं सिंहासने उपविशयम्।

पल्लविनी — इयं कथा श्रोतुं मां उत्सुकयति। ततः।

चन्द्रिका — एकदा संध्या समये हठात् समागतझंझावातेन सः ध्वजस्तम्भः ताडितः तस्मिन् सौधतले तत्रैव पपात। तेन प्रचण्डपतनेन सः कुमारः धनुंजयः पञ्चत्वं प्रापितः। तदा ध्वजस्य वराह चिन्हित केतनपटं तस्य बालकस्योपरि आच्छादितमभूत।

पल्लविनी — हा बत धनुंजयस्य पञ्चत्व वार्ता श्रवणेन मे मानसं दुःखप्रपूर्णं भवति। बत अधुना विक्रमादित्य महाराजः पुत्रविहिनो जातः। दैवनिर्णयं न कोपि परिमार्ष्टुं शक्नोति।

चन्द्रिका – सर्वमपि धरण्यां दैवनिर्णयेन भवति ।

पल्लविनी — ततः किं जातम् कथय।

चन्द्रिका — विक्रमादित्यराजः बहुसंतप्तः पुत्रशोकेन विललाप।

पल्लविनी — पुत्रशोकः बहुसंतापकारकः खलु जगति सर्व प्राणिनाम्।

चन्द्रिका — तदनन्तरं किं जातम् श्रुणु।

पल्लविनी — किं जातं कथय।

चन्द्रिका — तदा राजा मिहिरं स्मरन् मिहिराचार्याणां प्रज्ञावैशिष्ट्यं कीर्तयन् महाब्राह्मणाय घोरं विधत्तं इति पदे पदे वदन् तं महाब्राह्मणं आह्वयितुं इच्छुकः अभूत ।

पल्लविनी—अधुना राज्ञः मानसं पुत्रमरणेन दुःखाक्रान्तं, मिहिरस्य निष्कासनेन सतप्तं च बभूव। तस्य मानसं अधुना द्विधा दुःखितं बभूव ।

चन्द्रिका — अद्य अधुना शोकसभा भविष्यति। तस्मात् अहं तत्र गच्छामि। मध्ये मार्गं त्वां द्रष्टुं, एनां वार्तां तव कर्णपुटे पातयितुं समागतास्मि।

पल्लविनी — अहं आगन्तुं अशक्ताऽस्मि यतः मे कुमारस्य प्रकृतिः समीचीना न प्रतिभाति। चण्डवर्मानः तत्र गतवन्तः इति मन्ये। अपिच एतादृशी वार्ता श्रवणेन मे मानसं किञ्चित् व्यथाविलं आसीत्।

चन्द्रिका — विलम्बः संजातः अधुनाहं गच्छामि। नमस्ते पल्लविनि। (इति नमस्कृत्य गच्छाति)

पल्लविनी — आगच्छ पुनर्दर्शनाय। (इति अन्तः प्रविशति)

(यवनिका पतति)

*   *   *

सप्तमं दृश्यम्

(दुःख संतप्तः राजा इतस्ततः चरन् एकस्मिन् आसने उपविशति)

विक्रमादित्यः — बत न कोऽपि जानाति विधि वैपरीत्यम्। बहुकालानन्तरं पुत्रोत्पत्तिः। अनंतरं पुत्रस्य मरणं इत्येतत् सपद्सपदं जातम्। मिहिराचार्य, भवता प्रतिपादित सिद्धान्तः फलितः जातः। अहो ते बुद्धिविशेषः। वयं राजानः गर्वान्धाः मदेनमत्ताः तामसरजोगुणान्विताः। तत्र भवन्तः ब्राह्मणाः सत्वगुण सहिताः। यूयं प्रसन्नात्मानः भवन्ति। (उत्थाय पार्श्वे विद्यमान घण्टां नादयति, गत्वा आसने उपविशति)

प्रतीहारी — (प्रविश्य) अयमस्मि। (इति नामित पूर्वकायः भवति)

विक्रमादित्यः — अमात्यवर्यान् आह्वय।

प्रतीहारी — यथाऽज्ञापयति देवः। (इति गच्छति)

(ततः प्रविशति अमात्यः)

अमात्यः — नमांसि महाराज। (इति नमस्करोति)

विक्रमादित्यः — अमात्यवर्य, मिहिरवचनं सत्यं बभूव। सः सत्यं भूदेवता अस्ति।

अमात्यः — महाराज। अयं वयसा कनिष्टः, किन्तु बुध्या गरिष्ठः। अद्य तस्य वचांसि सत्यविलसितानि भान्ति।

विक्रमादित्यः — महामात्य, अयं कुमारः वराहेण मारितः भविष्यतीति तेन प्रोक्तम्। किन्तु वराहेण न मारितः। वराहचिह्नमुद्रित पताकध्वजशूलेन मारितः।

अमात्यः — महाराज अधुनापि भवतः शङ्का अस्ति किम् ?

विक्रमादित्यः —शङ्का नहि। किन्तु वराहेण न मारितः किन्तु शूलेन मारितः।

अमात्यः — महाराज मिहिराचार्याणां ज्योतिष सिद्धान्तस्य कलङ्कमापादयितुं भवन्तः प्रयतन्ते किम् ?

विक्रमादित्यः — नाहं प्रयतामि। किन्तु गतं कथयामि।

अमात्यः — राजन् वयं कुमारस्य रक्षणोपायान् व्यरचयाम। तस्मात् वराहस्य नगरप्रवेशः असम्भवः आसीत्।

विक्रमादित्यः — येन केनापि रूपेण मृत्युः संप्राप्तः।

अमात्यः — जगति मरणमवश्यमेव जन्तोः। विचारेण नहि प्रयोजनं विद्यते।

विक्रमादित्यः — अमात्य, अहं पुत्रशोकेन प्रसंतप्तमानसोऽपि मिहिराणां मेधाशक्त्या अत्यन्तचकितः सर्वदा तमेव चिन्तयामि।

अमात्यः — राजेन्द्र, तेजस्वी दूरस्थितोऽपि, सर्वदा दवीयान् प्रतिभाति। भगवान् मिहिरः अनेककोटिक्रोश दूरे विद्यमानोपि तेजस्विनां गणनांयां अत्यन्त सन्निहितत्वं भजते। सा एव तेजस्विनां महिमा।

विक्रमादित्यः — अमात्यवर्य, अयं ब्राह्मणः। पण्डितः महामेधावी। अयं मम राज्ये, अपिच मम सभायां स्थातव्यः भवति। सः अधुना कुत्र विद्यते, किं कष्टं भजते वा, विचार्यमाणे मया असाधु कृतमिति भाति।

अमात्यः — जगति सर्वस्यापि अन्धकारपरीतजीवनं यदा कदापि जीवने भवत्येव।

विक्रमादित्यः — अयं अधुना कुत्रास्ति इति भवतां अभिप्रायः।

अमात्यः — श्रुतं मया बदरिकाश्रमे तपतीति।

विक्रमादित्यः — तस्य मम राज्ये पुनः प्रवेशः कर्तव्यः इति समादिशतु।

अमात्यः — राजन् अधुनैव सेवकान् संप्रेष्य तमानेतुं आदिशतु।

विक्रमादित्यः — (घण्टां नादयति)

प्रतिहारी — (प्रविश्य) एषोऽस्मि देव। (इति नमस्करोति)

विक्रमादित्यः — सैन्याधिपतिं प्रवेशय।

प्रतिहारी — यथाज्ञापयति देवः। (इति नमस्कृत्य गच्छति)

(ततः प्रविशति सेनाधिपतिः)

सेनाधिपतिः — (प्रविश्य उरसि हस्तं निक्षिप्य किञ्चित् अवनतशीर्षः भूत्वा नमस्करोति)

विक्रमादित्यः — अयि सेनापते शृणु, बदरिकाश्रमे तपस्यन्तं मिहिराचार्यवर्यं प्रत्यानयतु भवान् इति मम आज्ञा।

सेनाधिपतिः — यथाज्ञापयति देवः। (इति गच्छति)

अमात्य: — महाराजा: भवन्त: सुतमरणशोकेन अतीव ग्लापितमनस्का: अभवन्। गत्वा भवन्त: विश्रान्तिसुखमनुभवन्तु।

विक्रमादित्य: — भवन्त: अपि परिश्रान्ता:। भवन्त: अपि गच्छन्तु। (इति उत्थाय अन्त: प्रविशति, अमात्य: अपि तमनुसरति)

(यवनिका पतति)

* * *

अष्टमं दृश्यम्

(विक्रमादित्य: सिंहासने उपविशति, अमात्य: पार्श्वे उपविशति, ज्योतिषशास्त्र पारंगता: त्रय: ब्राह्मणा: पार्श्वे उपविशन्ति)

(तत: प्रविशति भट:)

भट: — (प्रविश्य नमस्कृत्य) महाराज मिहिराचार्यवर्या: आगता: ते द्वारि तिष्ठन्ति।

विक्रमादित्य: — अनुपदं प्रवेशय।

भट: — यथाज्ञापयति देव:।

(तत: प्रविशति मिहिर: सर्वे उत्तिष्ठन्ति)

विक्रमादित्य: — (तस्याभिमुखं गत्वा तस्य हस्तौ गृहीत्वा विनमित गात्र:) मिहिराचार्यवर्य एहि, (इति आनीय तं पार्श्वे विद्यमानपीठोपरि उपवेशयति, सर्वे उपविशन्ति) मिहिराचार्य, (इति सगद्गदं) कुमार: दिवंगत:।

मिहिर: — महाराज, मा विचारयतु भवान्। जगति सर्वेषां जन्म कारण मनुसृत्य भवति। तदनुसारं ते जीवन्ति, नश्यन्ति च। अस्मिन् विषये श्रद्धा नदेया। जातस्यहि ध्रुवोमृत्यु:। जगति वृक्षस्य पुष्पाणि भवन्ति। तानि पुष्पाणि सर्वाणि शलाटव: न भवन्ति। सर्वाणि शलाटव: फलानि न भवन्ति। सर्वाणि फलानि नानु

भूयन्ते जनैः। इयं लोकपरिपाटिः। अत्र विचारः नहि कर्तव्यः। इयं रीतिः चर्वित चर्वणा भवति। नात्र चिन्ताहेतुः विद्यते।

विक्रमादित्यः — आचार्यवर्य वयं राजानः अरिषड्वर्गादिभिः जीवामः। युष्मादृशाः चिन्ताविहीनाः विरागिणः। वयं तु सुतरां लौकिकाः। अस्मादृशानां सर्वदा लोकविचारः एव। तस्मात् कारणात् वयं मलिनाः संजाताः।

मिहिरः — महाराज तथा मा वक्तव्यम्। सर्वः सर्वं न भवति। सर्वेषां जीवन पद्धतिः विभिन्ना। नत्रा चिन्तायाः हेतुः विद्यते।

विक्रमादित्यः — मिहिराचार्याः, अहं क्षन्तव्योऽस्मि। भवन्तः ऋषिप्रायाः। सर्वमपि यूयं द्रक्ष्यथ समक्षं। तादृशी शक्तिः अस्माकं न विद्यते।

मिहिरः — राजेन्द्र, भवन्तः धीरोदात्त नायकाः। भवद्भिः विना देशः अराजकः भविष्यति। गतं गतमेव न स्मर्तव्यं। वय भारत संस्कृति प्रेमिणः। वयं शास्त्र रक्षकाः, किंतु न मारकाः भवेम।

विक्रमादित्यः — मिहिर अद्य मे मतिः विकसिता। अद्य प्रभृति भवान् मे सभा रत्नेषु नवमः भविता। भवतां नाम अद्य प्रभृति वराहमिहिरः इति भविष्यति। भवन्तः मे कुमारस्य मृत्युः एकेन वराहेण भविष्यतीति सूचितवन्तः। ततः भवतां नाम आगामिनि काले जगति सर्वेषां तत्रभवन्तः मम राज्ये विराजिताः ज्योतिषाचार्यवर्याः इति सुविदितं भविष्यति।

वराहमिहिरः — राजेन्द्र, सर्वं जगति सहकारेण अन्योन्याश्रयेण भासते। सर्वं वस्तु परस्पराधीनं भवति जगति। भवद्भिः वयं अस्माभि भवन्तः अन्योन्याश्रयेण भारतीय इतिहासे चिरस्थानं अक्षरत्वं च भजिष्यामः। स्वस्ति भवते। (इति आशीर्वादान् ददाति)

विक्रमादित्यः — आचार्यवर्य युष्मभ्यं नमः। (इति नमस्करोति)

वराहमिहिरः — प्रचन्द्रमास्थिरति दीर्घमायुः।

(यवनिका पतति)

* * *

पण्डित: ओगेटि परीक्षित् शर्मा, एम्.ए.

जन्म : १० ऑगस्ट १९३०

तेलुगु-संस्कृत भाषाद्वय क्षेत्रे प्रथितयशा: कवि: नाटककारश्च ।

प्रकाशितानि संस्कृत काव्यानि

१) ललित गीता लहरी
(गेय गीत संग्रह:)
२) यशोधरा महाकाव्यम् (अखिल भारतीय कालीदास पुरस्कारेण-सन्मानितम्)
३) अक्षय गीत रामायणम् (सप्तपदी)
४) कच-देवयानीयम् (नाटकम्)
५) श्रावणम् (नाटकम्)
६) पारीक्षितम् (नाटकम्)
७) नर्तनशाला (नाटकम्)
८) वज्रं वज्रेण भिद्यते (नाटकम्)
९) प्रबोधनम् (नाटकम्)
१०) गुरुदक्षिणा (नाटकम्)
११) उत्तर-गोग्रहणम् (नाटकम्)
१२) स्वप्नानिरुद्धम (नाटकम्)
१३) इन्द्राय-स्वाहा (नाटकम्)
१४) धनुर्भङ्गम् (नाटकम्)
१५) भीष्म प्रतिज्ञा (नाटकम्)
१६) सावित्री (नाटकम्)
१७) काव्यावतरणम् (नाटकम्)
१८) रक्षा बन्धनम् (नाटकम्)
१९) वराह-मिहिरम् (नाटकम्)

प्रकाशनोन्मुख साहित्यम्

१) प्रतापराणायनम् (महाकाव्यम्)
२) ते हि नो दिवसा गता: (आत्मचरितम्)
३) सौन्दर्य मीमांसा
४) विश्वनाथ कविता (तेलुगु)
5) Pen-Flowers (English Poetry)

भाषाधिकारी (तेलुगु) भाषासंचालनालय:
विभागीय-कार्यालय: न्यू सेण्ट्रल बिल्डिङ्ग (द्वितीय-भूमिका)
पुण्यपत्तनम् महाराष्ट्र–भारत ४११ ००१.